

Ковтонюк О. В.,

*аспірантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА РІВЕНЬ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

У сучасних умовах Україна не може залишатися осторонь інтеграційних процесів, які відбуваються в світовому економічному просторі. Проте рівень інтеграції економік окремих країн є різним, що обумовлено особливостями їх економічного розвитку. Незаперечним є те, що міжнародна торгівля посідає особливе місце в складній системі світогосподарських зв'язків, адже і історично, і логічно інтернаціоналізація господарського життя розпочиналася зі сфери товарного обігу, а, за оцінками Дж. Сакса, міжнародна торгівля становить на сьогодні 80 % усіх міжнародних економічних відносин. Саме тому є надзвичайно актуальним дослідження питань міжнародної торгівлі, зокрема ролі та місця України в системі міжнародної торгівлі.

Дослідження у цій сфері надзвичайно активно здійснюють зарубіжні вчені, зокрема Д. Карро, П. Жюайр, що зосередили увагу на розгляді еволюції міжнародної торгівлі як економічному явищі та з'ясуванні ролі наднаціональних утворень у регулюванні міжнародних торговельних відносин; Р. Іслам, Г. Заніні детально аналізують міжнародну торгівлю в ракурсі промислово розвинених країн та країн, що розвиваються. Не меншу увагу приділяють зазначеній проблематиці російські вчені – В. К. Ломакін, О. Г. Мовсесян, С. Б. Огнівцев, С. Ф. Сутирін, які розглядають міжнародні економічні процеси в цілому, виокремлюючи міжнародну торгівлю як їх важливу складову. Питання міжнародної торгівлі як комплексне явище вивчають вітчизняні науковці, серед яких І. І. Дахно, Т. М. Циганкова, Л. О. Мельник.

Отже, у сучасних умовах міжнародна торгівля є невід'ємною складовою міжнародних відносин, а її економічна, соціальна та політична значимість весь час зростає.

Метою статті є з'ясування особливостей міжнародної торгівлі на сучасному етапі та висвітлення ролі зовнішньоекономічної діяльності в українській економіці, а також визначення рівня інтеграції України у світовий економічний простір.

Особливе значення в міжнародній взаємодії має розвиток економічних, насамперед зовнішньоторговельних зв'язків між партнерами. Українські вчені, зокрема С. І. Юрій, вважають, що однією з форм прояву глобалізації є зростання міжнародної торгівлі¹, у свою чергу Л. О. Мельник зазначає, що "Сприяння торгівлі посилює світову конкуренцію, веде до глобального

¹ *Юрій С. І.* Міжнародні фінанси у XXI столітті / С. І. Юрій // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 184.

економічного зростання й зменшення бідності”². Отже, міжнародна торгівля не тільки відіграє значну роль у формуванні світового ринку, але й є одним із факторів подальшої глобалізації господарського життя країн.

Варто зазначити, що дефініція “міжнародна торгівля” теж еволюціонує. Українські вчені, зокрема І. І. Дахно, дотримуються тієї думки, що “міжнародна торгівля — це сукупність зовнішньої торгівлі різних країн світу”, а зовнішня торгівля як “складова зовнішньоекономічних зв’язків поділяється на експорт та імпорт товарів. Сума експорту та імпорту утворює зовнішньоторговельний оборот”³, Т. М. Циганкова зауважує, що “зовнішня торгівля — це торгівля однієї країни з іншими, яка складається з оплачуваного вивезення (експорту) та ввезення (імпорту) товарів і послуг. У сукупності зовнішня торгівля різних країн утворює міжнародну торгівлю”⁴. Однак, виокремлюючи соціально-економічну складову міжнародної торгівлі, автор наголошує: “З операційної точки зору міжнародна торгівля — це процес безпосереднього обміну товарами та послугами між господарюючими суб’єктами різних держав, державами та міжнародними організаціями... З державно-політичної точки зору міжнародну торгівлю можна розглядати як особливий тип суспільних відносин, які виникають у світовій системі господарства в процесі і з приводу обміну товарами та послугами між державами, що мають власні зовнішні і зовнішньоторговельні політики”⁵.

Західні вчені розглядають міжнародну торгівлю як транскордонний обмін товарами та послугами⁶. На відміну від обсягів зовнішньої торгівлі окремих країн, обсяг всієї міжнародної торгівлі розраховується шляхом складання лише обсягів експорту всіх держав. У свою чергу, зростання обсягів міжнародної торгівлі визначають як середнє арифметичне зростання світових обсягів імпорту та експорту.

Зауважимо, що поняття міжнародної торгівлі є фактично уніфікованим, хоча з методичної точки зору саме визначення західних вчених є таким, що повною мірою розкриває сутність міжнародної торгівлі. Також підкреслимо, що міжнародна торгівля передбачає обмін не тільки товарами, а й послугами, питома вага яких становить до 20 % у міжнародній торгівлі. Не можемо не погодитися також і з тим, що міжнародну торгівлю можна розглядати під різними кутами зору, які висвітлюватимуть особливості її впливу на економіку країн.

Розглянемо динаміку розвитку міжнародної торгівлі та валового світового продукту. Складність дослідження обумовлюється тим, що світ зазнав кардинальних змін з розпадом СРСР. Статистичні дані міжнародних установ

² Мельник Л. Нові аспекти міжнародної торгівлі в умовах переходу до інформаційного суспільства / Л. Мельник, І. Дегтярьова // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2006. — № 2. — С. 43.

³ Дахно І. І. Міжнародна торгівля : [навч. посіб.] — К. : МАУП, 2003. — С. 20.

⁴ Циганкова Т. М. Міжнародна торгівля : [навч. посіб.] / Т. М. Циганкова, Л. П. Петрашко, Т. В. Кальченко. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 8.

⁵ Там само. — С. 8–9.

⁶ Перспективы развития мировой экономики: жилье и экономический цикл. — Вашингтон : МВФ, апрель 2008. — С. 220.

до початку ХХІ ст. подавалися в розрізі трьох блоків країн: промислово розвинені країни, країни з транзитивною економікою та країни, що розвиваються. Наприкінці ХХ ст. міжнародні фінансові установи дійшли висновку, що країни варто групувати за двома критеріями. По-перше, залежно від ступеня розвитку економіки: а) країни з розвинутою економікою; б) країни з ринком, що формується (колишні транзитивні економіки); в) країни, що розвиваються. По-друге, залежно від рівня ВВП на душу населення: а) країни (економіки) з високим рівнем доходу, який перевищує 11 116 дол. США; б) країни (економіки) із середнім рівнем доходу в межах 905–11115 дол. США; в) країни з низьким рівнем доходу⁷. Слід зауважити, що країни з середнім та нижче середнього рівня доходів надалі класифікуються як країни, що розвиваються. Таким чином, Україна належить до країн з ринком, що формується, – за методикою МВФ, та до країн, що розвиваються, – за методикою МБРР.

За останні 15 років обсяги валового світового продукту зросли у 2,5 раза і сягнули за 2006 р. 66 трлн дол. США, у свою чергу обсяги міжнародної торгівлі збільшилися у 3,5 раза, а у номінальному вираженні за 2006 р. склали майже 15 трлн дол. США (рис. 1). Зазначимо, що темпи зростання ВСП та міжнародної торгівлі прискорилися після того, як покращився економічний стан країн, що розвиваються, а також у зв'язку з лібералізацією та

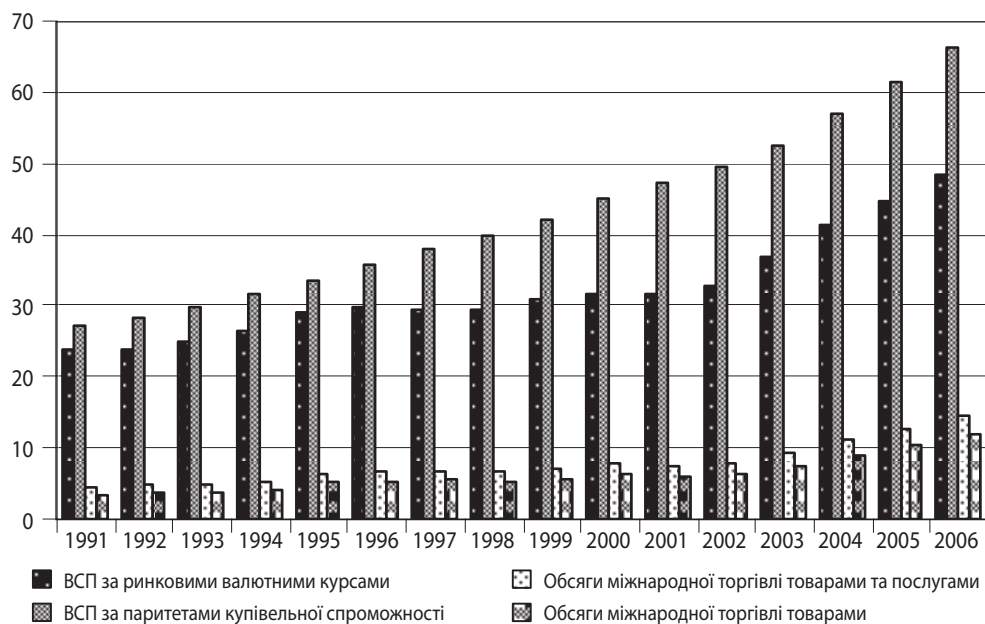

Рис. 1. Динаміка валового світового продукту та міжнародної торгівлі, трлн дол. США

Складено автором за даними МВФ та Світового банку: Перспективи розвитку мирової економіки: глобалізація и нерівність. – МВФ, 2007. – С. 225, 240–241; World Economic Outlook: Safeguarding Macroeconomic Stability at Low Inflation. – IMF, October 1999. – P. 169, 198.

⁷World Development Indicators. – 2008. – Washington : IBRD, 2008. – С. 20.

глобалізацією торговельних процесів. За минуле десятиріччя в розвинених країнах середні тарифи зменшилися з 14,1 % протягом 1995–1999 рр. до 11,7 % протягом 2000–2004 рр. і надалі – до 9,4 % у 2007 р.⁸

У зв'язку з цим слушними є висловлювання зарубіжних вчених Х. С. Айхана та С. Токарика: “Теорія торгівлі традиційно підкреслює зв'язок між лібералізацією торгівлі та економічною ефективністю. Обмеження торгівлі викривлює рішення у сфері споживання та виробництва, що призводить до неправильного розподілу ресурсів. Тому лібералізація, як правило, сприяє підвищенню реальних доходів, за винятком, можливо, випадків, коли наявні зовнішні ефекти або вже існують викривлення чи погіршення умов торгівлі перевищує темпи зростання ефективності”⁹.

Аналізуючи дані, наведені на рис. 2, зауважимо, що тенденції річних процентних змін обсягів міжнародної торгівлі фактично відповідають річним процентним змінам обсягів валового світового продукту та ВВП промислово розвинених країн. Розпад СРСР негативно позначився на темпах зростання обсягів міжнародної торгівлі. У свою черг

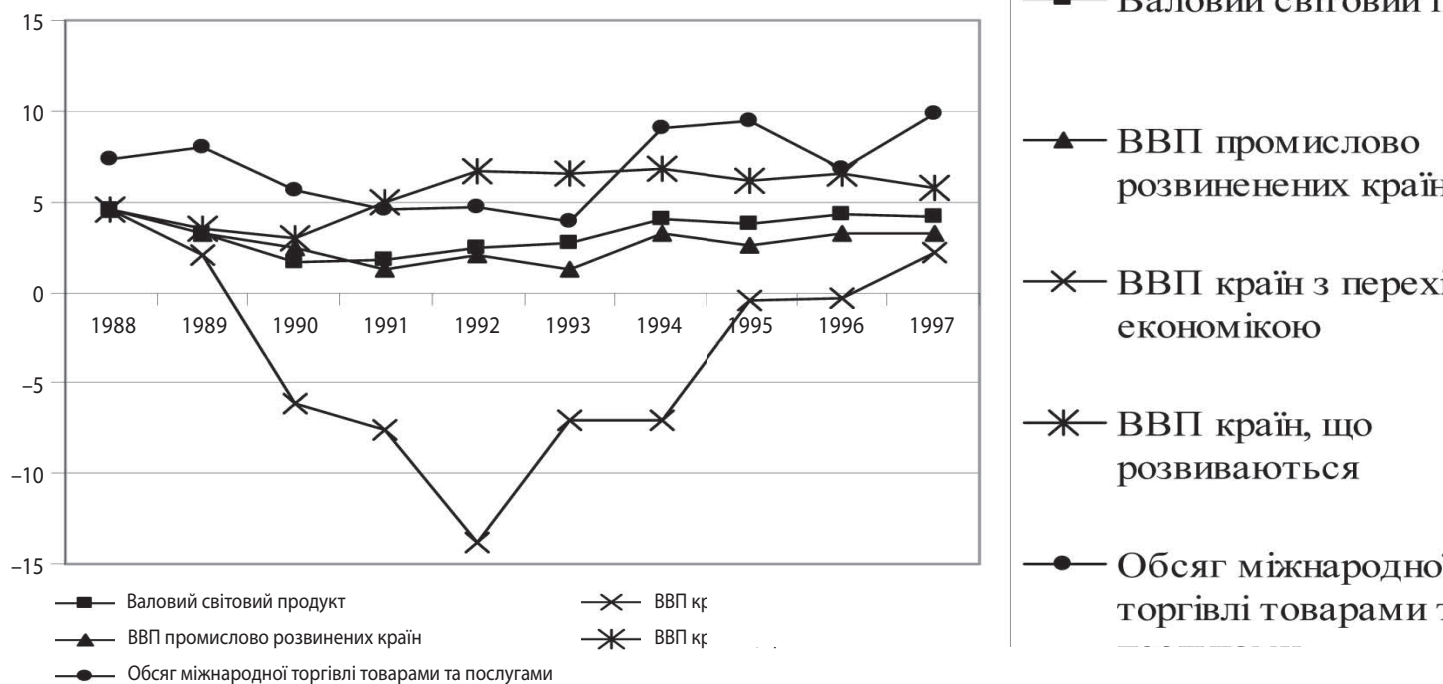

Рис. 2. Динаміка ВВП, ВВП промислово розвинених країн, ВВП країн з перехідною економікою, ВВП країн, що розвиваються, обсягу міжнародної торгівлі товарами та послугами, % річної зміни

Складено автором за даними МВФ та Світового банку: World Economic Outlook: Safeguarding Macroeconomic Stability at Low Inflation. – IMF, October 1999. – P. 169, 197.

⁸ Islam R. World Trade Indicators 2008: Benchmarking Policy and Performance / R. Islam, G. Zanini. – Washington : The World Bank, 2008. – P. 17.

⁹Перспективи розвитку мировой экономики: жилье и экономический цикл. – Вашингтон : МВФ, апрель 2008. – С. 199.

ситуації в країнах з ринками, що розвиваються, покращилися й темпи зростання міжнародної торгівлі, хоча підвищення цін на ресурси, якими в значних обсягах володіють ці країни, також відіграло свою роль. Зауважимо, що Україну теж зараховують до країн з ринком, що розвивається.

Однак міжнародна торгівля реагує не тільки на темпи приросту ВВП, але й на ситуацію на міжнародних фінансових ринках. Так, у період азійської кризи 1998 р. темпи приросту міжнародної торгівлі становили 4 % порівняно з попередніми на рівні 10 % (рис. 3).

Економічний розвиток України не можна вважати сталим, що обумовлюється не лише світовими кризами, а й насамперед внутрішньою нестабільністю, яка, у свою чергу, не може не відобразитися на зовнішньоекономічній політиці держави (див. рис. 3). Далі проаналізуємо розвиток зовнішньоторговельного обороту України у зв'язку з темпами економічного зростання.

Таким чином, обсяги міжнародної торгівлі та валового світового продукту тісно пов'язані між собою. Коефіцієнт кореляції між ними за досліджуваний період 1991—2006 рр. становить 0,9703. Що ж стосується темпів

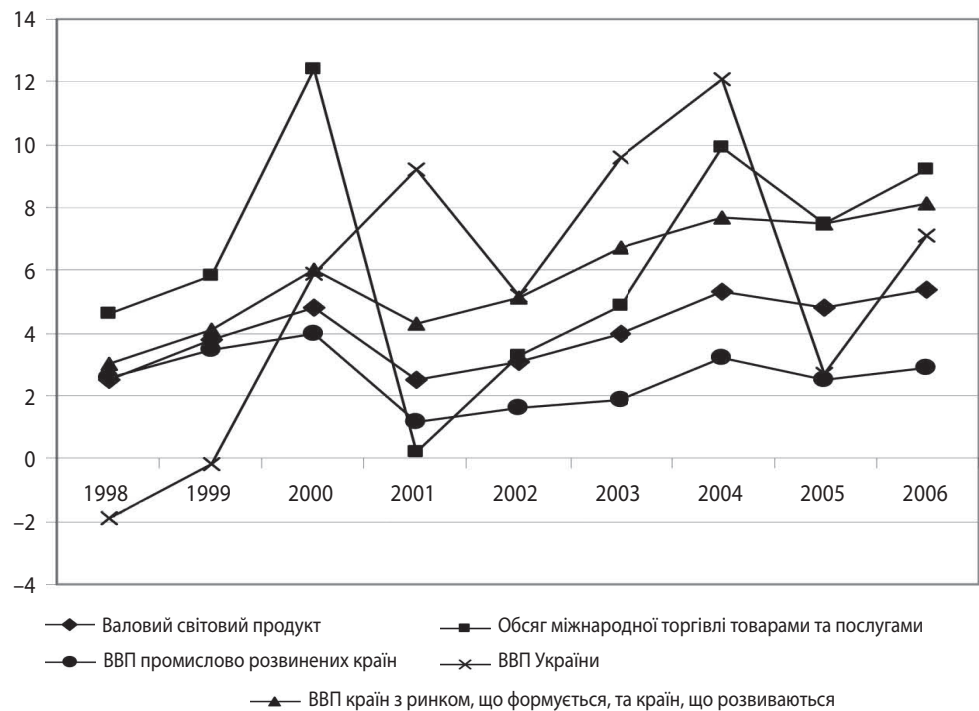

Рис. 3. Динаміка ВВП, ВВП промислово розвинених країн, ВВП країн з ринком, що формується, та країн, що розвиваються, ВВП України, обсягу міжнародної торгівлі товарами та послугами, % річної зміни

Складено автором за даними МВФ та Світового банку: Перспективи розвитку мирової економіки: глобалізація и нерівність. — МВФ, 2007. — С. 225, 230; World Economic Outlook: Safeguarding Macroeconomic Stability at Low Inflation. — IMF, October 1999. — P. 169, 197.

приросту, то показники кореляції суттєво знижуються. Так, коефіцієнт кореляції між темпами приросту ВСП та міжнародної торгівлі становить лише 0,7053, між темпами приросту ВВП промислово розвинених країн та міжнародної торгівлі – 0,7468. Неадекватність даних щодо країн, які розвиваються, не дає змоги визначити, чи відповідають темпи приросту їх ВВП темпам приросту міжнародної торгівлі.

На сьогодні спостерігається тенденція до зростання питомої ваги міжнародної торгівлі у валовому світовому продукті (ВСП), про що свідчать дані рис. 4. Ще раз варто підкреслити, що значне зростання питомої ваги міжнародної торгівлі у ВСП обумовлюється лібералізаційними процесами, які відбуваються в усіх без винятку країнах, що інтегруються у світове співтовариство.

Дослідження торгівлі товарами та послугами (у процентах від реального ВВП) у розрізі регіонів, що було здійснено американськими вченими, засвідчило, що найбільшу питому вагу зовнішня торгівля відіграє в економіках з ринком, що формується, та країнах, що розвиваються. Насамперед це обумовлено тим, що експорт товарів обробної промисловості зростає випереджаючими темпами за останнє десятиріччя. Особливо різкий приріст частки експорту товарів обробної промисловості спостерігався в Азії, але значне зростання відбулося також і в Центральній та Східній Європі й СНД¹⁰.

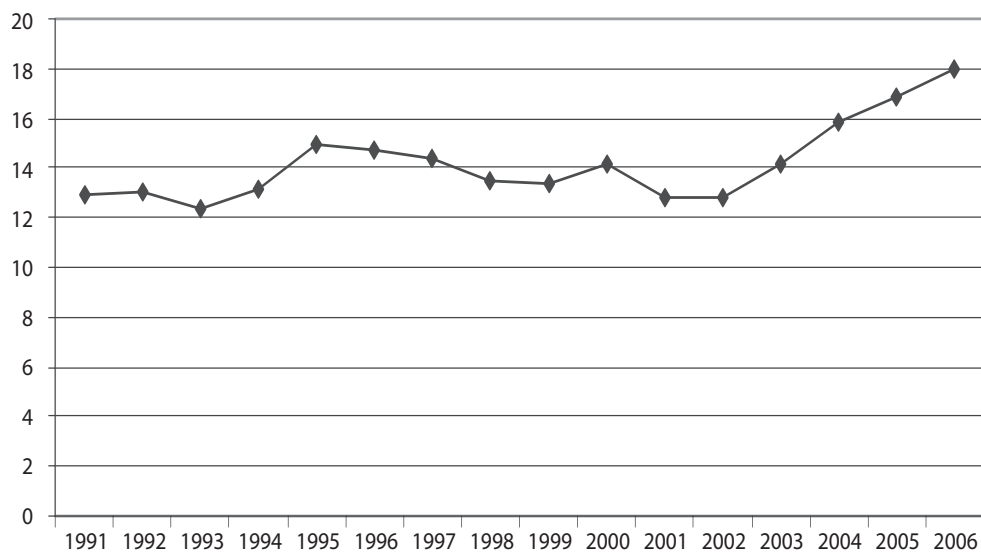

Рис. 4. Динаміка питомої ваги міжнародної торгівлі товарами у валовому світовому продукті, що розрахований за методикою паритетів купівельної спроможності, %

Складено автором за даними МВФ та Світового банку: Перспективи розвитку мировой економіки: глобалізація и нерівність. – МВФ, 2007. – С. 240–241; World Economic Outlook: Safeguarding Macroeconomic Stability at Low Inflation. – IMF, October 1999. – P. 169, 198.

¹⁰Перспективи розвитку мировой економіки: жилье и экономический цикл. – Вашингтон : МВФ, апрель 2008. – С. 196, 205.

Проаналізуємо темпи приросту експорту та імпорту товарів промислово розвинених країн та країн з ринками, що розвиваються. Передусім зауважимо, що темпи приросту є більшими саме для країн з ринками, що розвиваються, які володіють значними як паливними, так і непаливними ресурсами (рис. 5). Останніми роками з покращанням кон'юнктури на ринках ресурсів роль цих країн у міжнародній торгівлі постійно зростає. Саме тому темпи приросту як експорту, так і імпорту для цих країн є вищими, ніж для країн з розвинутою економікою. Слушним також є прогноз Світового банку, в якому передбачається, що завдяки країнам, які розвиваються, триватиме довгострокове розширення міжнародної торгівлі, обсяги якої мають наблизитися у 2030 р. до 27 трлн дол. США¹¹, а до 50 % цього зростання мають забезпечити саме країни з ринками, що розвиваються, до яких належить й Україна.

Розглянемо ситуацію із зовнішньою торгівлею в Україні та визначимо рівень її інтеграції у світовий ринок. Передусім зазначимо, що статистичною базою для дослідження стали дані НБУ, а саме макроекономічні показники та показники експорту й імпорту товарів та послуг, які наводяться у платіжному балансі. Це роз'яснення вкрай необхідне, оскільки існують розбіжності між даними Державного комітету статистики та НБУ. Однак, беручи до

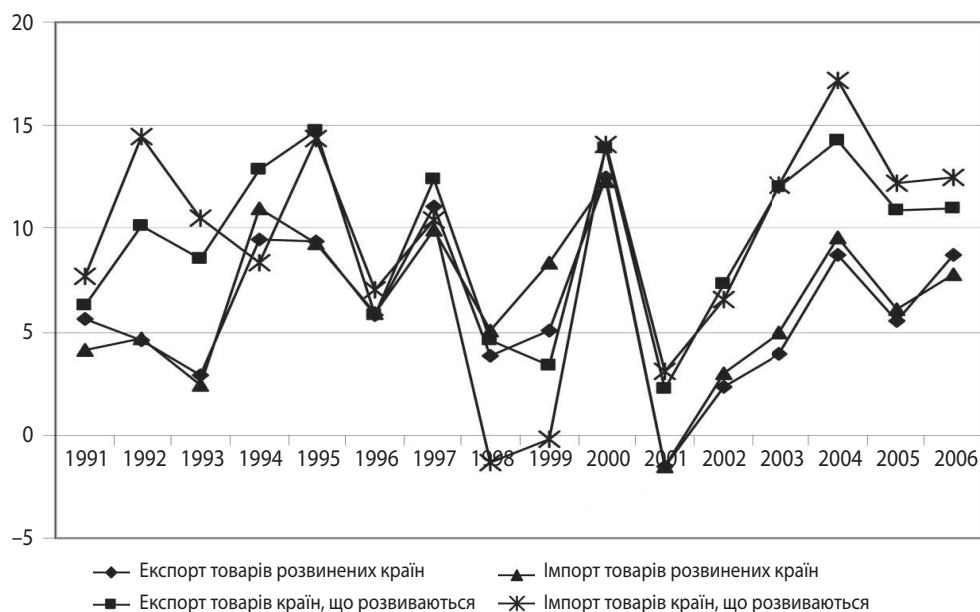

Рис. 5. Динаміка експорту та імпорту товарів розвинених країн та країн з ринками, що розвиваються, % річної зміни

Складено автором за даними МВФ та Світового банку: Перспективи розвитку мирової економіки: глобалізація и нерівенство. – МВФ, 2007. – С. 240–241; World Economic Outlook: Safeguarding Macroeconomic Stability at Low Inflation. – IMF, October 1999. – P. 197.

¹¹ Assessing World Bank Support for Trade, 1987–2004. An IEG Evaluation. – Washington : The World Bank, 2006. – P. 1.

уваги те, що дані платіжного балансу передаються МВФ і входять до світової статистики, а також доступність та неперервність низки даних, вважаємо за доцільне використовувати саме дані НБУ. Також, зважаючи на те, що обсяги експорту й імпорту товарів та послуг подавалися у доларах США, дані щодо ВВП необхідно було навести у відповідному еквіваленті, для чого було використано середній офіційний курс української валюти щодо долара США.

Обсяги експорту й імпорту товарів та послуг в Україні безпосередньо пов'язані з темпами економічного зростання (рис. 6). Фактично основні спади вітчизняного експорту й імпорту товарів та послуг пов'язані з 1993 р. — роком найглибшої кризи в Україні, та 1998 р. — роком азіатської кризи. Лише 1999 р. відзначився позитивним сальдо торговельного балансу. Наступні ж роки, особливо 2004-й та 2007-й, характеризувалися надзвичайно стрімким зростанням як експорту (42,61 та 27,39 % порівняно з попередніми роками), так і імпорту (31,26 та 34,84 % порівняно з попередніми роками) товарів та послуг. Проте в 2004 р. Україна мала позитивне сальдо в обсязі 4978 млн дол. США, а у 2007 р. негативне сальдо — 7876 млн дол. США.

Надзвичайно важливим є також визначення рівня інтеграції (відкритості) української економіки у світову економіку, який встановлюється за методикою Світового банку як співвідношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП країни¹². Варто зазначити, що рівень інтегрованості України у світову економіку є досить високим і останніми роками перебуває на рівні 100 % (рис. 7). Такий рівень інтегрованості характерний саме для

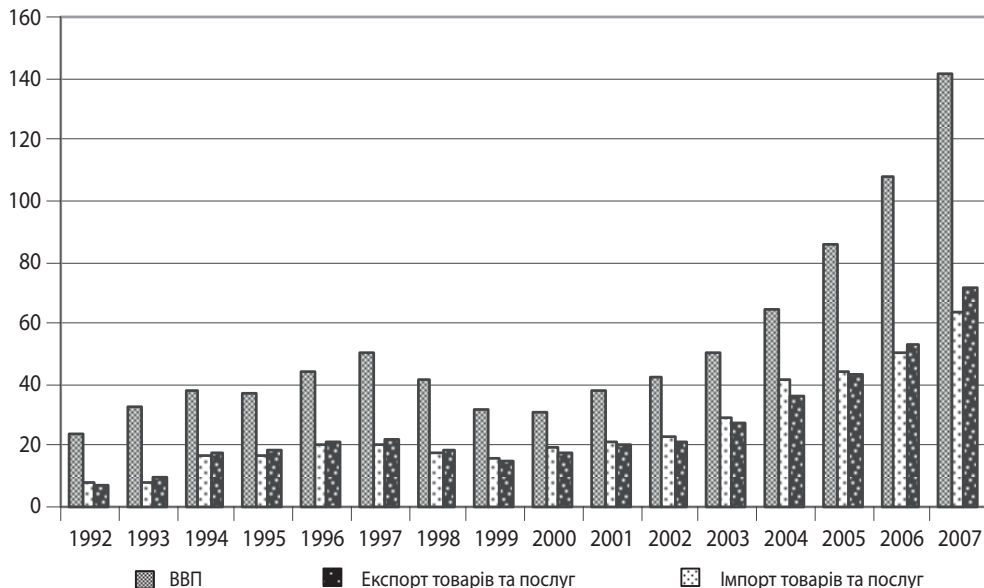

Рис. 6. Динаміка ВВП, експорту й імпорту товарів та послуг в Україні, млрд дол. США

Складено автором за даними НБУ. — www.bank.gov.ua.

¹²Assessing World Bank Support for Trade, 1987–2004. An IEG Evaluation. — Washington : The World Bank, 2006. — P. 81.

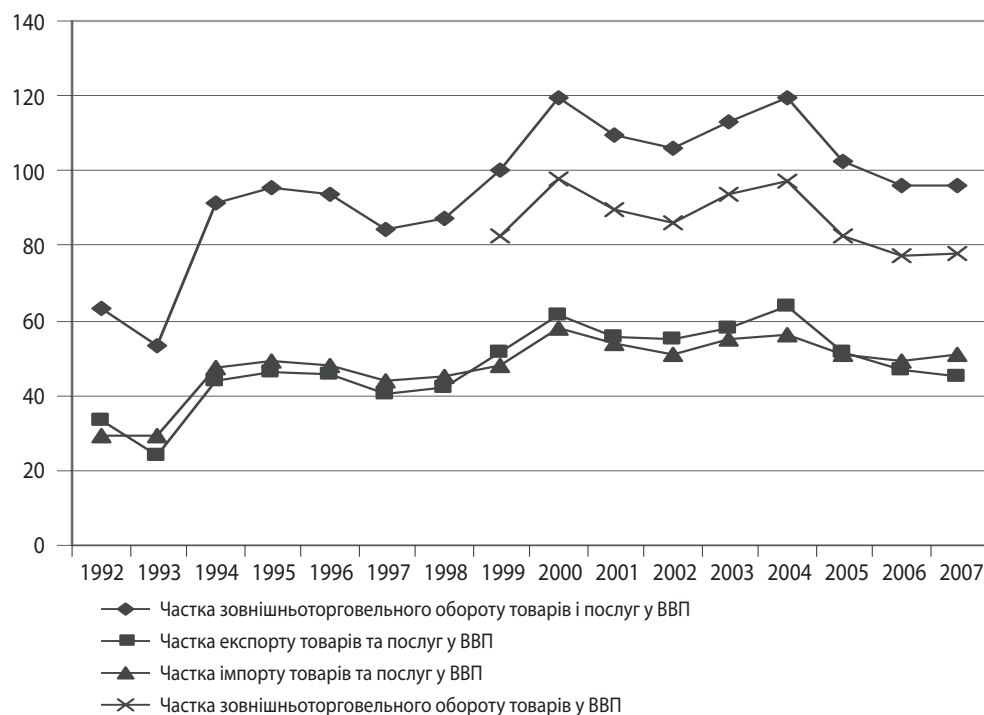

Рис. 7. Динаміка частки зовнішньоторговельного обороту товарів та послуг у ВВП, частки експорту й імпорту товарів та послуг у ВВП, а також частки зовнішньоторговельного обороту товарів у ВВП, %

Складено автором за даними НБУ. — www.bank.gov.ua.

країн, що розвиваються, з рівнем розвитку вище середнього (за методикою МБРР). Проте негативні тенденції в економічному та політичному житті країни спричинили зниження темпів зростання ВВП, а відтак погіршення значення цього показника.

Водночас Україна має серйозний потенціал для подальшої інтеграції, на що вказує показник індексу концентрації експорту.

Саме індекс Хіршмана (індекс концентрації експорту), що застосовується у світових зіставленнях, відображає, наскільки широкий спектр товарів експортує країна. Його значення знаходяться у проміжку від 0 до 100, де 100 означає найбільший ступінь концентрації, що буває у випадку, коли весь експорт складається з одного товару (групи товарів). Абсолютне значення індексу позбавлене економічного змісту, тому його необхідно розглядати в динаміці або у порівнянні з показниками для інших країн.

Зазначимо, що Україна має широкі можливості експорту товарів та послуг до інших країн (таблиця). Зрозуміло, що більшість експорту — це сировинна продукція, а тому існує необхідність поступової переорієнтації на експорт готової продукції, що стане можливим лише за умови використання передових технологій і підвищення конкурентоспроможності української економіки.

Таблиця

Індекс концентрації експорту в розрізі окремих країн за 2006 рік

№ з/п	Країна	Концентрація експорту, %
1...20+	Країни Європейського Союзу	13,5
3	США	7,6
7	Корея	8,6
11	Бразилія	9,07
12	Таїланд	9,5
16	Сербія	10,6
19	Китай	11,0
22	Хорватія	11,9
26	Канада	12,4
32	Індія	14,2
34	Україна	14,3
174	Таджикистан	76,9
189	Ангола	95,5

Джерело: *Islam R. World Trade Indicators 2008: Benchmarking Policy and Performance* / R. Islam, G. Zanini. — Washington : The World Bank, 2008. — P. 51.

Огляд динаміки міжнародної торгівлі за останні двадцять років, а також аналіз зовнішньоторговельної діяльності України з часу її незалежності засвідчують, що темпи зростання міжнародної торгівлі фактично збігаються з темпами зростання світової економіки і навіть випереджають їх. Україна, особливо останніми роками, надзвичайно успішно здійснює інтеграцію у світовий ринок, про що свідчить, по-перше, індекс відкритості економіки України, який становить на сьогодні 96 %, по-друге, за індексом концентрації експорту країна посідає 34-те місце серед 189 країн. Водночас у 2000–2004 рр. індекс відкритості економіки становив майже 120 %, що характерно для промислово розвинених країн. Таким чином, українська економіка має значний потенціал для подальшої інтеграції, чому має сприяти не лише економічна, політична та соціальна стабільність в країні, але й фінансове забезпечення зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання.